
Rzeczpospolita Obojga Narodów

Pierwsza wolna elekcja odbyła się wiosną 1573 roku. O tron polski postanowili walczyć: władca Moskwy Iwan IV Groźny, książę Ernest Habsburg i brat króla Francji Henryk. Zwyciężył ten ostatni, ale nie był to wybór szczęśliwy. Król nierozumiejący kraju, którym przyszło mu władać, skorzystał ze śmierci brata, Karola IX, i po zaledwie czterech miesiącach panowania uciekł z Krakowa do Francji, gdzie zasiadł na tronie jako Henryk III.

Po rocznym bezkrólewiu szlachta polska wybrała na króla siostrę Zygmunta Augusta, Annę, nakazując jej równocześnie poślubienie księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego. Batory okazał się władcą energicznym. W szybkiej kampanii rozstrzygnął na korzyść Polski konflikt z Rosją o Inflanty, uporządkował także sprawy wewnętrzne i wzmocnił autorytet władzy królewskiej.

Po śmierci Batorego królem został obrany wnuk Zygmunta I Starego, królewicz szwedzki Zygmunt, pierwszy polski król z dynastii Wazów. Panujący przez 70 lat Wazowie (Zygmunt III, Władysław IV, Jan Kazimierz utrzymali co prawda prestiż Polski, jako wielkiego i poważnego kraju europejskiego, ale niestety wplątali królestwo w serię konfliktów militarnych, nie zapobiegli krwawej wojnie domowej na Ukrainie i dopuścili do znacznego wzrostu wpływu magnaterii.

Od początku XVII wieku Polska nieustannie znajdowała się w stanie wojny z którymś z sąsiadów. Zwycięstwa militarne (1605 r. Kircholm – zwycięstwo nad Szwedami, 1610 r. Kłuszyn – nad Rosjanami, w następstwie którego zajęto i okupowano przez dwa lata Moskwę, 1621 r. Chocim – nad Turcją) przeplatały się z klęskami (1612 r. – załamanie się polskiej interwencji w Rosji, 1620 r. – klęska w bitwie z Turkami pod Cecorą, 1648 r. – seria porażek w czasie powstania Kozaków Chmielnickiego na Ukrainie). Nie mogło to pozostać bez wpływu na sytuację wewnętrzną kraju: kraj był niszczone, skarb pustoszał, zrywano były sejmy rosła szlachecka opozycja wobec władzy królewskiej. Kulminacją nieszczęść okazał się okres „potopu” szwedzkiego w latach 1655–1660, kiedy nasz kraj musiał stawić czoła równoczesnemu najazdowi wojsk szwedzkich, rosyjskich, (w 1655 r. Rosjanie spalili Wilno), kozackich, pruskich i siedmiogrodzkich. Choć wojna ta zakończyła się zwycięstwem – Polska wyszła z niej bardzo zniszczona i osłabiona wewnętrznie. Warto wspomnieć, że pamięć tej wojny zapadła głęboko w świadomości Polaków i jeden z jej epizodów, mianowicie wyprawa wojsk polskich pod wodzą hetmana Czarnieckiego do Danii, trafiła potem do hymnu narodowego. Pod naciskiem prądów kontrreformacyjnych i w wyniku wojen z państwami rządzonymi przez innowierców, (prawosławna Rosja, protestancka Szwecja), zanikać zaczęła tolerancja religijna, wybuchały bunty szlachty i magnaterii zwane rokoszami, a w 1665 r. Doszło do wojny domowej, która doprowadziła do abdykacji w 1668 r. króla Jana Kazimierza.

Po kilkuletnim panowaniu króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego tron polski objął bohater wojen z Turcją hetman Jan Sobieski. Sumiennie wykształcony, znający z autopsji stosunki zachodnioeuropejskie, w gruncie rzeczy jednak wojskowy i wybitny dowódca. Większość swego panowania poświęcił wojnie z Turcją, która zagrażała południowym terenom państwa polskiego. Obejmował rządy w wyjątkowo ciężkiej sytuacji wewnętrznej. Przyszło mu władać krajem skłóconym, wstrząsanym walkami frakcji magnackich, osłabionym terytorialnie, jednak – choć wciąż odnosił zwycięstwa militarne, jak w 1683 r. pod Wiedniem nad Turkami – nie zdołał uporządkować spraw państwowych. Także w dziedzinie dyplomacji nie odniósł sukcesów, Polska straciła na rzecz Rosji połowę Ukrainy. Sojusze z Francją i Austrią nie przyczyniły się do poprawy sytuacji politycznej. Wraz ze śmiercią Jana III Sobieskiego w 1696 r. zakończył się okres szlachecki Rzeczypospolitej – odtąd decydującą rolę w państwie odgrywały koterie magnackie.

Śmierć Jana III Sobieskiego otwierała nowy rozdział w historii Rzeczypospolitej. Czasy panowania na tronie polskim saskiej dynastii Wettinów: Augusta II i Augusta III, to przede wszystkim upadek znaczenia militarnego i politycznego Rzeczypospolitej. Udział w wojnie północnej (1702–1721) przyniósł kolejne zniszczenia, a ponadto od tego momentu ościenne mocarstwa zaczęły ingerować w wewnętrzne sprawy Polski. Jednak w sytuacji, w której zachowanie neutralności wobec konfliktu rosyjsko-szwedzkiego było niemożliwe, udało się nie tylko utrzymać jedność terytorialną państwa, ale także zapobiec upadkowi cywilizacyjnemu i kulturalnemu kraju. Choć Polska była słaba i zależna od sąsiadów, była wciąż dość szybko rozwijającym się gospodarczo krajem europejskim. Od lat trzydziestych nastąpił w Rzeczypospolitej, jeszcze do niedawna niszczonej licznymi wojnami, blisko 35 letni okres spokoju i rozwoju gospodarczego został przywitany z wielkim zadowoleniem przez społeczeństwo. Wszelkie próby naprawy stosunków wewnętrznych kończyły się jednak porażką, nie tylko ze względu na zakulisowe interwencje Rosji, Prus i Austrii, ale przede wszystkim z powodu walk obozów magnackich, coraz bardziej uzależnionych także finansowo od obcych mocarstw.

Panowanie ostatniego króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów Stanisława Augusta Poniatowskiego było pełne sprzeczności. Z jednej strony był on władcą uległym wobec Rosji, dzięki poparciu której został wybrany królem, zależnym od obozu Czartoryskich (tzw. „Familii”), z drugiej za jego czasów Polska przeżywa okres rozkwitu kulturalnego. Wówczas ukazały się dzieła historyczne Adama Naruszewicza, satyry i poematy biskupa Ignacego Krasickiego, rozpoczął działalność Teatr Narodowy, którego twórcą był Wojciech Bogusławski, Warszawa – od czasów Zygmunta III stolica Polski – stała się jednym z centrów sztuki klasycyzmu, przykładem jest pałac i park – Łazienki Królewskie. Jednym z autorów słynnej „Encyklopedii” Diderota był Polak – Michał Ogiński. Pisma polityczne tego okresu m.in. Stanisława Staszica i Hugona Kołłątaja, szerzyły te same idee, które można było spotkać we Francji czy Anglii. Przeprowadzono reformę szkolnictwa, nad którą czuwało utworzone w 1773 r. nowoczesne ministerstwo edukacji – Komisja Edukacji Narodowej.

Jednocześnie państwo – coraz słabsze – nie było w stanie obronić się przed dążeniami sąsiednich mocarstw. Najpierw w 1772 roku Rosja, Prusy i Austria dokonały pierwszego rozbioru Polski. Rzeczpospolita straciła 30% terytorium i 35% ludności, pozostała jednak nadal wielkim państwem europejskim (520 tys. km²). W latach dziewięćdziesiątych XVIII w. wprowadzono reformy wewnętrzne, które miały zapobiec likwidacji niepodległego państwa. Uporządkowano system rządzenia państwem, nastąpił rozwój życia gospodarczego i kulturalnego. 3 maja 1791 roku Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów uchwalił ustawę zasadniczą, nazwaną później Konstytucją 3 Maja. Konstytucja zajęła się zarówno sprawami społecznymi, jak i ustrojem politycznym państwa. Zniesiono podział kraju na Koronę i Litwę. Wprowadzono zasadę Monteskiusza – trójpodział władz – ustanowiono władzę ustawodawczą, sadowniczą i

wykonawczą. Polska stała się prekursorem konstytucjonalizmu europejskiego. Konstytucja 3 Maja była pierwszą konstytucją na kontynencie europejskim.

Uchwalenie konstytucji ponownie skłoniło Rosję i Prusy, zaniepokojone wizją silnej Polski, do interwencji. Mimo silnego oporu Polska uległa znacznej przewadze państw ościennych i w 1793 roku doszło do drugiego rozbioru Polski. Tym razem wydatną pomocą służyli zaborcom rodzeni zdracy z związanej magnackiej konfederacji targowickiej, która weszła do historii pod nazwą Targowicy. 23 stycznia 1793 roku Rosja i Prusy podpisały konwencję podziałową. Na jej podstawie Prusy zajęły Wielkopolskę i Kujawy, w sumie 53 000 km². Rosja zajęła znacznie większe obszary. W jej ręce dostały się tereny południowo-wschodnie dawnej Korony oraz część ziem białoruskich i litewskich, w sumie 250 000 km².

Pozostałe po drugim rozbiorze państwo polskie liczyło ok. 4 mln mieszkańców na obszarze 212 000 km². Ostateczny cios polskiej niepodległości zadany został po stłumieniu antyrosyjskiego powstania, które wybuchło w 1794 r. pod wodzą Tadeusza Kościuszki. Popularny i mężny „Naczelnik Narodu” gen. Tadeusz Kościuszko, (obok gen. Kazimierza Pułaskiego – słynny bohater wojny o niepodległość USA), przegrał po kilku sukcesach decydującą bitwę pod Maciejowicami i dostał się do niewoli rosyjskiej.

W 1795 r. Rosja, Austria i Prusy podzieliły Rzeczypospolitą pomiędzy siebie, zmuszając Stanisława Augusta do abdykacji. Rosja zajęła Litwę, terytoria białoruskie, zachodni Wołyń (razem 120 000 km²), Austria – Kraków i tereny po Pilicę, Wisłę i Bug (47 000 km²). Prusy – ziemię po Pilicę, dolny Bóg i Niemen (48 000 km²). Warszawa znalazła się pod panowaniem Prus. Od tego momentu nazwa Polska miała zostać na wieki wymazana z mapy Europy. Europa jednak nie przejęła się dokonany fakt. Trzy mocarstwa zaborcze zobowiązały się, „że nigdy nie wprowadzą do swych tytułów imienia ani łącznego określenia – Królestwo Polskie – które zniesione będzie na zawsze”. Dla kraju zaczął się ciemny okres życia pod berłem zaborców, a problem czy pozbawiony państwa naród zdoła przetrwać okres niewoli, dla wielu współczesnych Polaków nie był jasny. Na szczęście znaleźli się ludzie gotowi walczyć o utrzymanie ducha narodowego i to zarówno w drodze walki, jak i działalności kulturalnej.